

Kielenhuoltomme tehtävistä

Terho Itkonen

5.

(Jatkoa 3. vihkoon.)

Lauseopin alalla on kielenhuolto päässyt monesti ilahduttavan hyviin tuloksiin, tukenaan sekä kieliopit ja -oppaat että mallia luoneiden tarkkakorvaisten kirjoittajien kielenkäyttö. Viime vuosikymmenien näkyvimpiä saavutuksia on sanajärjestyksen vapautuminen saksalais-ruotsalaisten mallien taakasta. Jäykkä subjektin ja predikaatin inversio verbin määritteellä tai rinnastuskonjunktioilla alkavissa lauseissa alkaa jo olla voitettu kanta. Häviöllä on myös se ennen yleinen tendenssi, että liittotempuksen pääverbi ja sivulauseissa finiittipredikaattikin sijoitetaan saksalaisittain lauseen häntäpuolelle (*Salaisuus, josta hän monia keinoja koeteltuaan vihdoinkin oli perille päässyt*). Monesti tapaa tekstejä, joiden kirjoittajat juuri sanajärjestyksen keinoin pystyvät jaksottamaan ajatuksenkulkunsa rytmikkäästi eteneväksi kohokohtien ja painanteiden, höllempien ja kiinteämpien syntaktisten yhteyksien sarjaksi. Harvalla tämä taito on kuitenkaan verissään; useimpien on opittava vaihtoehtoisten sanajärjestyksien vivahteet kärsivällisen kokeilun ja kuulostelun tietä.

Kielenohjailussa voidaan tuota oppimista helpottaa varsinkin suuntaamalla huomiota tapauksiin, joissa kankea sanajärjestys selvästi haittaa tekstin hahmottamista: *Samanaikaisesti viitisentuhatta hallitusvirkaikijaa siirrettiin varsinaisesta reservistä varareserviin* (psykologinen predikaatti *viitisentuhatta hallitusvirkaikijaa* korostuu, jos sen ja verbin *siirrettiin* paikkaa vaihdetaan); *Neuvostoliiton ilmoitettiin lähettäneen toisen aluksen avaruuteen* (avaruusmatkoista puhuvassa tekstissä; selvemmin »toista alusta» korostaen: *lähettäneen avaruuteen toisen aluksen*); *Englannin pääministeri peruutti keskiviikkona suunnitellun Yhdysvaltain-matkan* (matkaa ei ollut suunniteltu keskiviikkona; paremmin vaikkapa: *ilmoitti keskiviikkona peruuttavansa suunnitellun Yhdysvaltain-matkan*). Tavallista on nykyään painolliseksi ajatellun myös-sanan sijoittaminen kohtaan, jossa lukija pikemmin tajuaa sen seuraavaan sanaan liittyväksi painottomaksi määritteeksi: *Pariisin ja Bonnin välien viileneminen lienee myös huomenna käsiteltävien asioiden joukossa* (selvemmin: *Huomenna käsiteltävien asioiden joukossa lienee myös Pariisin ja Bonnin vä-*

lien viileneminen). Tämä pieni mutta eksyttävä sanajärjesysseikka kannattaa ohjailussa pitää jatkuvasti puheena.

Kun kielenhuollossa on opetettu välttämään kaavamaisista inversiota, on idea pohjimmaltaan ollut sama kuin monissa muoto-opin ja sanaston kysymyksissä: on koetettu auttaa kielen strukturoitumista edistämällä tietoisesti niitä kieli-tajussa vaikuttavia suuntauksia, jotka useimmilta muuten jäisivät tiedosta-matta. Tämä selittää ohjauksen menestyksen. Samasta on ollut kysymys sil-loinkin, kun on neuvottu karttamaan passiivin 2. partisii-pin käyttöä tapauk-sissa, joissa pohjarakenteen predikaatiksi ei voida ajatella passiivin finiitti-muotoa: »olen vakuutettu» pro *vakuuttunut*, *varma*, »näkemästään liikutettu yleisö» pro *liikuttunut*, »erisuuruisista rakeista kokoonpantu sora» pro *koostunut*, *koostuva*. Aivan silmissä on tuollainen poikkeuksellinen passiivin käyttö huven-nut viime vuosina niistä tapauksista, joissa tilalle on voitu tarjota produktiiviin ilmaustyyppiin kuuluva tuore vaihtoehto: *Kyläläiset ovat tulvan takia eristyksissä* (yhä harvemmin nykyään enää »eristettyinä»), *Olen sidoksissa aiempaan kannan-ottooni* (väistyvän tyy-pin »olen sidottu» sijasta). Entisen tyy-pin systeeminvas-taisuus, uuden helppo luontuminen systemaattiseen ilmaussarjaan ovat täl-löin taanneet suositusten menestyksen ilman kovinkaan suuriäänistä propa-gandaa. Hiukan vitkallisemmin tuntuu väistyvän esim. ontuva partisiippi »oikeutettu» (»yleisön oikeutetut ja epäoikeutetut reaktiot»), mutta niinpä sen sijaan ei olekaan tarjota samalla tapaa vetäviä vastineita: on vain uutuu-denhohtoa vailla oleva ilmauspari *aiheellinen* — *aiheeton* (tai *hyväksyttävä* — *perusteeton*). Ehkä ei sentään ole aiheetonta (»epäoikeutettua»?) toivoa, että neuvonta myös tällaisessa tapauksessa vähitellen auttaa kielenkäyttöä rai-teilleen.

Syntaksin kuten sanastonkin säännöttelyn vaikeudet ovat melkoiselta osalta samoja, joita suomentaja tapaa työssään alinomaa: tarvitaan vastinetta mui-den kielten määrätyyppeille ilmauksille, ja jos ei ilmiselvää vastinetta suo-raan tarjoudu tutuista kielivaroista, on lähellä houkutus kirjaimelliseen kään-nökseen. Näin ovat syntyneet pass. 2. partisii-pin poikkeukselliset käyttötavat, ja samalta pohjalta selittyvät mm. monet nykysuomessa tavalliset kaasussyn-taksin erikoisuudet: »on hoidettavana *klinikalla*» (ei ole huomattu käyttää hy-väksi liittymiä vanhoihin tyyppeihin: *talossa*, *sairaalassa* jne.), »toimintasuun-nitelma *vuodelle 1973*» (jäänyt huomaamatta tyyppi *tässä on työtä moneksi vuodeksi*), »puhua *nauhurille*» (vaikka toisaalta: puhalttaa *torveen*), »käydä *Caprilla*» (vaikka käydä *Hailuodossa*), »Juuston vienti vähenee hintasuhteiden *seurauk-sena*» (vaikka toisaalta: Erosin toimesta huonon palkan *tähden*), »Lapset pide-tään erillään *varotoimenpiteenä*» (vaikka toisaalta: Annoin ohjeita *varoiksi* t. *varmuuden vuoksi*). Yksittäisinä tällaiset onnahdukset eivät tietysti suuria hait-taa, mutta kasapäiksi kertyessään ne alkavat vaikuttaa tekstin ilmeeseen: on kuin lukisi huonoa käännöstä. Tuollaisia ilmeen vääristymiä voidaan estää

juuri muistuttamalla niistä keinoista, joita arkikielen perinnäiset mallit tarjoavat mutta jotka ilman nykäisyä jäävät kielenkäyttäjiltä helposti huomamatta.

Lauseenvastikkeiden ja yleensä verbin nominaalimuotojen käyttö on niitä lauseopin aloja, joissa kirjasuomi ei tunnu vielä päässeen oikein selville vesille. Kansankielen ja siihen pohjautuvan puhekielen mallit tarjoavat runsain mitoin raaka-ainetta, jota kehittelemällä kirjakieli voi täydentää ilmaisunsa asteikkoa. Kehittelyssä on kuitenkin vaikeutensa. Nuo puhekieliset mallit ovat yleensä harvajuonteisia kiteytymiä, joiden nominaalimuotoihin ei liity paljonkaan määritteitä. Niiden kehittäminen kirjakielen tarpeisiin merkitsee määritteiden lisääntymistä, ja seurauksena on usein konstruktiovaikeudet ja alkuperäisten luontevien tyyppien kömpelöityminen. Konstruktiovaikeuksia kuvaa kysymys partisiippiarakenteen predikatiivin sijasta. Aikoinaan ajateltiin, että se voitaisiin vakiinnuttaa vastaavan *että*-lauseen predikatiivin sijan kaltaiseksi (*Uskon tämän ratkaisun olevan oikea* kuten *Uskon, että tämä ratkaisu on oikea*). Säännötys ei kuitenkaan ole antanut toivottua tulosta, vaan yksinkertaistumisen sijasta on päädytty hajaannukseen, jossa vanhempi tyyppi *Uskon tämän ratkaisun olevan oikean* pitää vahvasti puoliaan tuota uudempaa suositusta vastaan. Samalla on hajaannus levinnyt sellaisiinkin lähisukuisiin tapauksiin kuin *Uskon hänen hallussaan olevan ratkaisun*: sen rinnalla näkee nyt myös tyyppiä *Uskon hänen hallussaan olevan ratkaisu*, johon ei säännötystä suunniteltaessa ollut osattu varautua. Patenttikeinoa tilanteen laukaisemiseksi ei tunnu olevan tarjolla. Olen toisessa yhteydessä (Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta, Acta Univ. Tamperensis A 26 s. 233—240) käsitellyt sitä systeemiin pohjautuvaa ristivetoa, joka kahtalaisuutta pitää yllä näissä tapauksissa. Se on hyvin samantapainen kuin taivutusopin tapausten *laatikoihin ~ laatikkoihin, korkeisiin ~ korkeihin* ristiveto. Ilmaisuaan muotoilevaa ja eri vaihtoehtoja kuulostelevaa kirjoittajaa se helposti hännää, mutta kielenhuolto voi tuskin sitä poistaa suuntaan tai toiseen yhdenmukaistavilla suosituksilla.

Alkuperäisten rakennetyyppien kömpelöitymistä kirjakielessä on varsinkin Eeva Lindén taitavasti valaissut monissa Virittäjän-kirjoituksissaan. Temporaalirakenteet vikuroivat ja vievät mutkistuessaan tuloksiin, jotka ovat tyystin irtautuneet alkumalleistaan: *Kurssit kestävät noin yhden viikon päivittäisen kurssin ajan ollessa 3—4 tuntia; Poliisin saatua aikaan järjestyksen oikeussalissa se joutui pyytämään lisävoimia; Todettuaan vihdoin tapauksen asialliseksi ja yleismaailmalliseksi tosiasiaksi päädyttiin oikeudenmukaiseen ratkaisuun. Agenttirakenteet paisuvat ja leviävät luonnottomiin asemiin: Oppositio puolueen uskottiin käyttävän hyväkseen entisen ulkoministerin Patrick Gordon-Walkerin parlamentin täytevaaleissa kärsimää murskaavaa tappiota; Katua glittävä vanhus jäi kuorma-auton ylijamaksi (pro kuorma-auton alle); Leiri on saatujen tietojen mukaan osittain maanvieremän poispyyhkäisemä (pro: Leiri on osittain pyyhkiytynyt pois maanvieremässä).* Kevyt predikaatin teke-

misen saattelija, 2. infinitiivin instruktiivi, pyrkii ryöstämään itsenäisen finiittiverbin paikan: *Euroopan yhteismarkkinain komissio on lisännyt Kiinalle myytävän halvan vehnän tukipalkkiota auttaen täten Ranskaa myymään suunnitellut miljoona tonnia ylijäämävehnää Kiinaan; Hän oli virallisissa tehtävissä YK:ssa marraskuussa matkustaen kotimaahansa 13. marraskuuta.* Samalla vyöryttäytyy puhekielille tuntematon infinitiivi *johtuen* paikkoihin, joissa on totuttu ilmaisukykyisiin positioihin tähden, takia, vuoksi, johdosta. Ilmaantuupa se sellaisiinkin paikkoihin, joiden täyteeeksi ei ennen olisi tarvittu ainoaakaan sanaa: *Tästä syystä johtuen Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankki ei ole tarvinnut kuin poikkeuksellisesti tilapäistä luottoa Suomen Pankista.*

Tällaisten tapausten edessä ei kielenhuollon onneksi tarvitse tuntea itseään yhtä neuvottomaksi kuin partisiippirakenteen predikatiivin ja subjektin sijan säännöttelyssä. Käytettävissä on yksinkertainen ohje: ilmaisun luontevuuden nimessä palattakoon lähelle puhekielen mukaisia alkutyyppejä ja vältettäköön lauseenvastikkeita aina kun ne uhkaavat tuoda sanontaan paperin maun.

6.

Oikeinkirjoituksen, muoto-opin ja sanaston yksityistapauksia koskevat kielenhuollon kannanotot ja suositukset tähtäävät väljästi katsoen tietenkin yhteen ja samaan tavoitteeseen: kielen käyttökelpoisuuden lisäämiseen. Muodoitain ja sanoittain saatu tehonlisäys voi kuitenkin valua kuiviin, jollei kirjoittaja pysty muovaamaan sanaa laajempia ilmaisukokonaisuuksia tarpeeksi helppotajuiseen asuun. Kangertavat sanajärjestykset, raskaat lauseenvastikkeet hidastavat tekstin lukemista ja vaikeuttavat sisällön omaksumista silmin nähden. Entä voidaanko osoittaa muita yhtä ilmeisiä käyttötehon jarruja?

Erään peukalosäännön mukaan tekstiä on sitä vaikeampi lukea, mitä pitempiä sen sanat ja virkkeet keskimäärin ovat. Säännössä on epäilemättä perää; sen näyttävät vahvistavan eri kielistä saadut koetuloksetkin. On kuitenkin aihetta muistaa, ettei syysuhde todellisuudessa ole näin yksinkertainen. Varsinainen vaikeus piilee tavallisesti muissa seikoissa, joita sanojen ja virkkeiden keskipituudet vain pinnallisesti heijastavat. Otan näytteeksi pari lehtikielestä semmoisenaan leikattua koukeroista virkettä ja niistä muokatut uudet versiot:

Puhelumäärän ja puhelintiheyden lisääminen palvelutoimintojen monipuolistamisen ohella on tällä hetkellä koko keskinäisen puhelinsektorin tulevaisuudenpyrkimyksissä etualalla teknillisen kehityksen seuraamisen ohella. (19 sanaa, keskim. 10,4 kirjainta.)

Puhelinalalla pyritään nykyään seuraamaan tekniikan kehitystä, monipuolistamaan palvelua ja luomaan siten pohjaa puhelinten ja puhelujen lisääntymiselle. (16 sanaa, keskim. 8,5 kirjainta.)

Elintarvikkeiden hygieenisen valvonnan painopisteen tulee suuntautua niihin elintarvikkeisiin, joiden pilaantumisherkkyys on suuri ja joiden välittämänä tartuntojen sekä myrkyllisesti vaikuttavien tekijöiden leviämisen tiedämme ilmeisimmäksi. (23 sanaa, keskim. 9,5 kirjainta.)

On valvottava etenkin niiden elintarvikkeiden puhtautta, jotka herkästi pilaantuvat ja levittävät helposti tartunnan tai myrkytyksen aiheita. (16 sanaa, keskim. 7,8 kirjainta.)

Alkuperäiset virkkeet ovat substantiivivaltaista abstraktiyyttä. Vähien ja ilmeettömien predikaattien (*on etualalla, tulee suuntautua, herkkyyys on suuri, tiedämme ilmeisimmäksi*) ympärille on niissä sälytetty teonnimiä, ominaisuuden nimiä ja tyhjiä kliseitä: *puhelumäärän ja puhelintiheyden lisääminen, keskinäisen puhelinsektorin tulevaisuudenpyrkimyksissä, teknillisen kehityksen seuraamisen ohella, elintarvikkeiden hygieenisen valvonnan painopiste, pilaantumisherkkyys, myrkyllisesti vaikuttavien tekijöiden leviämisen*. Virkkeiden muokatuissa versioissa on tehty tilaa toiminnallisille predikaateille ja karsittu onttojen substantiivien lastia. T ä m ä on se varsinainen muutos, jonka ansiosta uudet versiot tuntuvat paljon kevyemmiltä lukea ja omaksua. Kaupanpäällisiksi ovat sanojen keskipituus ja virkkeiden sanaluku pienentyneet itsestään; tämä muutos ei kuitenkaan ole virkkeiden kevenemisen syy vaan pikemmin sen seuraus.

Julkisen kielenkäytön pisimmät virkkeet ovat meillä löydettävissä tuomioistuinten päätöksistä. Niissähän osaksi vielä elää vanha tapa, jonka mukaan ratkaisu kaikkine perusteluineen mahdutetaan yhteen virkkeeseen. Tapa on kummallinen ja tarpeeton; käytännössä se usein johtaa siihen nurinkurisuuteen, että asianosaiset eivät saa edes selvää perusteluista, jotka on tarkoitettu juuri heidän tietoonsa. Virkkeen pituus semmoisenaan ei näissäkään tapauksissa silti näytä olevan se perussyy, joka vaikeuttaa ilmaisun selväämistä. Kirjallisuudesta löytyy helposti ylipitkiä virkkeitä, joiden perässä lukija pysyy ensi näkemällä: *Riiheltä päin levisi kannusruoho; muutamasta riihikumpareella kasvaneesta yksittäisestä piipasta se oli levittäytynyt lammelle päin, täyttänyt keltaisuudella harvan ruohon peittämät helposti kulottuvat mäenrinnat, pursunut eksoottisena esiin kiviaidan raoista, työntynyt voitonriemuisesti lahon risuäkeen läpi, etsinyt joka silmäkkeen missä suinkin oli tilaa, koristanut navetan maatuivat ikkunatkin, kasvoi ja kukki melkein pelkässä puukamanassa, oli rehevä ja runsas kuin etelänmatkoilla nähdyt kultavihmat ja genistat* (Eeva Kilpi). Ratkaisevampaa kuin pituus sinänsä onkin nähtävästi lauserakenne. Äskeisen virkkeen lauseet ovat etupäässä rinnasteisia, eikä yksityisten lauseenjäsentenkään välillä ole kovin raskaita alistussuhteita. Yksivirkeisessä oikeuden päätöksessä taas on asioiden suhteita vaikea esittää turvautumatta lukuisiin lauseenjäsenten ja lauseiden välisiin alistuksiin. Ja alistustyyppien joukkoon pujahtaa helposti varsinkin kaksi sellaista, jotka lukijasta tuntuivat erityisen hankalilta. Koetan valaista niitä parilla virkkeellä ja niiden kevennetyillä muunnelmilla. Virkkeet eivät tosin ole oikeuden päätöksistä vaan lehtiutuksista:

Ohjesäännön mukaan ohjelmaneuvoiston tehtävänä on valvoa Oy. Yleisradio Ab:n sekä niiden osakeyhtiöiden, joita se kulloinkin voimassa olevan toimilupasopimuksen mukaan saa televisio-ohjelmassa käyttää apunaan, lähettämiä televisio-ohjelmia.

Ohjesäännön mukaan ohjelmaneuvoiston tehtävänä on valvoa televisio-ohjelmia, lähettipä niitä Oy. Yleisradio Ab. tai ne osakeyhtiöt, joita se kulloinkin voimassa olevan toimilupasopimuksen mukaan saa käyttää televisio-ohjelmassa apunaan.

Kajaanissa tiistain vastaisena yönä sattuneen Kainuun rajavartioston kasarmipalon aiheuttajaksi epäilty jääkäri tunnusti torstaina syyllisyytensä.

Torstaina tunnusti syyllisyytensä jääkäri, jota oli epäilty syypääksi Kajaanissa tiistain vastaisena yönä sattuneeseen Kainuun rajavartioston kasarmin palloon.

Oikeanpuoleisten versioiden sujuvuus ei selity niiden lyhydestä; ne ovat päinvastoin sanaa tai paria pitempiä kuin vasemman sarakkeen virkkeet. Keveyden vaikutelma perustuu yksinomaan lauserakenteen eroihin. Vasemman sarakkeen ylemmässä esimerkissä katkaisee hallitsevan lauseen sivulause *joita se kulloinkin voimassa olevan toimilupasopimuksen mukaan saa televisio-ohjelmassa käyttää apunaan*; sen jälkeen seuraa hallitsevan lauseen loppuosa kuin irrallisena häntänä: *lähettämiä televisio-ohjelmia*. Kokonaan ilman tällaisia välilauseita ei asiatekstissä tulla toimeen, mutta lauserakennetta ne raskauttavat oikeastaan aina. Ja vaikutus on erityisen tuntuva, jos välilause eristää toisistaan kaksi läheisesti yhteen kuuluvaa lauseenjäsentä niin kuin tuossa esimerkissä agenttirakenteen subjektin (*osakeyhtiöiden*) ja predikaatin (*lähettämiä*). Ihmisen ns. lyhytjäteisen muistin rajallisuus on se psykologinen syy, jonka takia tuollainen välilauseisuus tuntuu enemmän tai vähemmän vastahankailelta suomessa niin kuin muissakin kielissä.

Samaisen lyhytjäteisen muistin kestävyä koettelee vasemman sarakkeen alempikin esimerkki. Eri kielten normaali lauserakennetyypit viittaavat siihen, että kuulijan ja puhujankin on vaikea hallita rakenteeltaan mutkikkaita »vasemmalle haarovia» rakenteita, joissa substantiivi saa eteensä määritteen (esim. partisiippisen attribuutin), tämä taas toisen määritteen (esim. adverbiaalinen), tämä jälleen määritteen (sanokaamme uuden partisiippiattribuutin) jne. Eri kielet ovat varustautuneet tätä vastaan hiukan eri tavoin. Englanti torjuu suorastaan epägrammaattisena sellaisen lauseen kuin **The during the night with the from France coming train arrived tourists did not find any lodgings*; saksa taas sietää vastaavanlaisen lauseen melko hyvin: *Die während der Nacht mit dem aus Frankreich kommenden Zug eingetroffenen Touristen fanden keine Unterkunft*. Suomi on tässä lähempänä saksaa kuin englantia; lause *Yöllä Ranskasta tullessa junassa saapuneet turistit eivät löytäneet majapaikkaa* ei tunnu meistä suorastaan kielenvastaiselta. Kankealta se silti vaikuttaa. Kangerruksen syy on nähtävästi sama kuin äskeisessä Kainuun kasarmipalo -esimerkissäni: samaan lau-

seeseen on päästetty päällekkäin kaksi sellaista rakennetta, joissa partisiippi on attribuuttina. Tällaisiin attribuuttien päällekkäisyyksiin johtaa kynän lento helposti, eikä niitä ole aina edes helppo korvata sujuvammilla ilmauksilla. Yritys kai kuitenkin maksaa vaivan, jos tavoitteena pidetään sitä, että lukija voi vaikeuksista seurata kirjoittajan ajatusta.

Sanontaa vesittävä ja ymmärtämistä vaikeuttava abstraktiiviytyi on viime-aikaisessa kielenhuollossamme ollut puheena useasti, ja puheenaiheena sen soisi pysyvän; siksi pahasti se jäytää kielen ilmaisukykyä. Ymmärtämistä vaikeuttavista lauserakenteista on puhuttu vähemmän, vaikka niitä varmasti on tuskitellut mielessään moni lukija. Vastaisuudessa kannattaa varmaan pyrkiä ottamaan ne jo kouluopetuksessa tietoisesti eriteltäväksi tyyppi tyyppiltä. Vain siten saadaan kirjoittajille selvitetyn, mikä kulloisessakin rakenteessa haraa vastaan. Huomiota kaipaava esim. se lukijaa töksäyttävä rakennetyyppi (»monissa suhteissa vaikeissa oloissa»), josta Lauri Hakulinen kirjoitti viime vuoden Kielikellossa. Se tulee nykyään vastaan tuostakin: *Automaatio voitaneen määritellä pyrkimykseksi tuotannon saavuttamiseksi automaattiseksi nykyaikaisen tekniikan keinoilla; Persoonallisuuden piirteiden yhteyksistä asenteihin kuolemaan (opintotutkielman nimi); Hyvinkään palokunnan oma öljyntorjuntakalusto koostuu vain kahdesta paloletkusta rakennetusta ilmaisuomista*. Tällaisissa tapauksissa ei sijapäänteen toistuminen ole pelkkää viatonta tautofoniaa; se todella jarruttaa lukemista, ja jarruttamisen syy on helppo osoittaa ainakin sille, joka hallitsee lauseenjäsenyyksen alkeet. Lauseenjäsenyyttä koulun oppimäärän osana on joskus vähätelty. Sen kehittämä syntaktisten suhteiden taju voi kuitenkin olla korvaamattomaksi avuksi silloin, kun ilmaisua koetetaan hioa entistä ymmärrettävämmäksi. H. A. Gleason on teoksessaan »Linguistics and English Grammar» (ks. Auli Hakulisen esittelyä Vir. 1971 s. 81—85) antanut tästä hyviä näytteitä, jotka suurelta osalta olisivat sovitettavissa meidänkin oloihimme, opiksi ja ohjeeksi lukukelpoisuutta tavoittelevalle suomalaiselle ilmaisulle.

7.

Olen edellä puhunut lähinnä kirjakieleen kohdistuvasta huollosta. Kaikki kirjakielen ilmenemismuodot eivät ole kuitenkaan yhtä lailla ohjailun tavoitettavissa. Kielenhuollon varsinaista alaa on vanhastaan ollut asiaproosa: se voittopuolisesti informatorinen kielenkäytön laji, joka on tavanomainen sanoma- ja aikakauslehdissä, tieteellisessä ja muussa tietotekstissä, esseistiikassa ja mielipidekirjoittelussa, säännöksissä, tiedotuksissa, esitteissä jne. Tämän-tapaisen tekstin ilmaisutavat eivät tietenkään ole yhtenäiset; päinvastoin ne vaihtelevat suuresti aihetta, kirjoittajaa ja oletettua lukijakuntaa myöten. Kaikessa kirjavuudessaankin ne silti pyrkivät noudattamaan kielenkäyttäjien

hallitsemää sovinnasta koodia, jonka avulla voidaan tavoittaa suunnilleen yksityksinen sisällön ja ilmaisun vastaavuus. Jos koodi olisi lukkiutunut muuttumattomaan määrääsuun, olisi kielenhuolto sekä tarpeetonta että mahdotonta. Näinhän ei ole: koodi muuttuu jatkuvasti sekä tiedostamatta että tietoisien muokkaustyön vaikutuksesta, ja juuri tuohon tietoiseen muokkaukseen kielenhuolto voi osallistua, tavoitteenaan koodin käyttökelpoisuuden säilyttäminen ja lisääminen.

Nimitys »asiaproosa» ei ole aivan tarkka. Ns. asiaproosa ei näet läheskään aina ole puhtaasti »asiaa»: puhtaasti informatoristen tarkoituksien lisäksi sillä voi olla eriasteisia emotiiveja tehtäviä, jotka periaatteessa ja usein käytännössäkin lähentävät sitä kaunokirjallisuuden kieleen, taideproosaan. Nuo emotiivitkin tehtävät ovat sekä asia- että taideproosassa usein hallittavissa saman vakiintuneen koodin keinoin. Mutta keinot eivät pysähdy tähän. Ilmaisun emotiivi teho lisääntyy ja saa uusia vivahteita, kun koodin rinnalla aletaan soveltaa muita koodeja: arkikieltä, slangia, murretta, vanhastavaa kieltä, kirjoittajan omaa tyylittelyä ja tietoista uudisluontia. Sisällön ja ilmaisun yksityksinen vastaavuus, joka ei sekoittumattomassa asiaproosassakaan ole koskaan täydellistä, alkaa silloin tehdä yhä selvemmin tilaa yksimonisille vastaavuuksille. Saattaapa joukkoon tulla moniyksistäkin vastaavuutta: selaista monimielisyyttä, joka nimenomaan palvelee kirjoittajan tarkoituksia. Lukijan tehtävänä ei ääritapauksissa ole enää »dekodointi», sanoman selväminen koodin ja siihen lomittuneiden rinnakkaiskoodien avulla, vaan pikemmin desifrointi, salakirjoituksen avaaminen ja sen piilottamien mahdollisuuksien selvittäminen.

Onko kielenhuollolla aihetta puuttua tällaisiin koodinmurtoihin? Sikäli kuin ne selvästi palvelevat kirjoittajan yksilöllisiä intentioita, on puuttuminen epäilemättä aiheetonta. Voimiensa mukaan kielenohjailun on kuitenkin pidettävä huolta asiaproosan koodin eheydestä, ja tämä tekee asennoitumisen hiukan pulmallisemmaksi. Koodinmurto saattaa näet aiheuttaa lukijassa palautteen: toistuessaan se ei aina hahmotu nimenomaan murrokseksi, vaan se voidaan tajuta normaalikoodin mukaiseksi käytänteeksi. Usein tällainen uusi käytäntö voi koitua asiaproosan suoranaisiksi eduksi — ja kääntyä samalla koodinmurtajalle melkein tappioksi, kun hänen uudennokseensa ei kielitajussa enää liity tavallisesta poikkeavaa valööriä. Näin käy varsinkin sanaston alalla: sellaiset kansanomaisuudet kuin Kiven *hieman*, Ahon (auringon) *kilo*, Linnan *purnata* ovat hienontaneet kirjakielen ilmaisuasteikkoa mutta lakanneet samalla olemasta Kiven, Ahon tai Linnan tyylin erikoistunnuksia. Kirjakielen lauserakenteille ovat kirjailijat samaan tapaan aukoneet uusia uria. Muistetakoon vaikka Sillanpään kehittämää kansanomaisen yksinkertaisuuden ja kirjallisen monipolvisuuden synteesiä tai kuusikymmenluvun kirjailijain pelkistystyyliä, reaktiota, jonka yhtenä aiheena varmaan on ollut kirjakieleen

pinttynyt raskasrakenteisuus. Mutta etu on kyseenalaisempi, jos koodinmurto palautteineen synnyttää horjuvuutta ja epätietoisuutta vanhastaan vakiintuneisiin ja moitteettomasti toimineisiin oikeinkirjoituksen, muoto-opin tai syntaksin peruskohtiin. Kirjoittajan tyylilliset intentiot ja kielenhuollon tavoitteet voivat silloin joutua ristiriitaan, jota ei ole helppo täysin ratkaista. Ristiriidan lievittämiseksi on kyllä keinoja. Yksi keino on vanhastaan tuttu. Se perustuu siihen, että tyylillinen intentio — sanokaamme arkisen puhekielen vaikutelma — voidaan toteuttaa myös viitteellisesti, tekstiä taiten sävyttämällä mutta ryhtymättä läpikotaiseen tyylinmurrokseen.

Puhekieli liittyy kielenhuollon työalaan tietysti läheisemminkin kuin pelkästään kirjakielen koodinmurtojen kautta. Ohjailussa tämä puoli kielenkäyttöä on tosin kauan pysynyt taka-alalla — enimmäkseen on tyydytty sinänsä tärkeään ääntämisen huoltoon ja puhetekniikan opettamiseen. On kai ajateltu, että kirjakielen vakiintuminen heijastuu ohjailuttakin melkoisessa määrin myös ihmisten spontaaniin puhuntaan ja että enempi ohjailu on paitsi tarpeetonta myös varsin vaikeaa. Molemmat perustelut osuvat varmaan paljossa oikeaan. Se »yleispuhesuomi», jonka käyttäjiksi voidaan laskea yhä enenevä osa Suomen kansasta, on kaikkine variaatioineenkin verraton näyte siitä, kuinka pitkälti kirjoitettu sana voi syrjäyttää alkuperäisen murrepohjaisen puhekielen piirteitä. Mutta toisaalta se on näyte siitä, että puhekieli, varsinkin arkisimmissa ja kaavattomimmissa muodoissaan, pitää sitkeästi kiinni ominaislaadustaan. Pauli Saukkonen on valaissut tätä vallankin lauserakenteen alalta otetuin esimerkein. Erityisen paljastavia ovat tapaukset, joissa puhekielen ja kirjakielen polariteetti on paraikaa pikemmin korostumassa kuin vaimenemassa. Sanastosta näihin tapauksiin kuuluvat etenkin sellaiset slangi-ilmaukset, jotka vastustamatta leviävät yli vanhojen alue- ja murrerajojen. Äänne-, muoto- ja lauseopin alalla on koko joukko kirjakielestä poikkeavia piirteitä, joista useimmat ovat alkuaan rajoittuneet eräisiin länsimurteisiin mutta jotka ovat nykyään leviämässä mm. pääkaupungin puhekielen tukemina: *tt ts:n* sijasta eräissä sanoissa (*kattoo* : *katon*), *kato d:n* sijasta muutamissa sanoissa (*yhen, yheksän, lähen*; alk. itämurteisuus), *t:tön* partisiippiityppi *ottanu*, *i:n* *kato* tyypeissä *vihanen, paikossa, antovat, kirjottaa*, supistumatyyppit *korkee, nimee, autoo, rupee* (osaksi myös *keppiä, kouluu, kerkii*), *moni*-sanan kaksinkertainen partitiivi (*ei*) *montaa*, omistusliitteettömyys tyyppissä *mun pyörä*, tunnuksen 3. inf. illatiivi *antaa, ottaa*, passiivi *me tullaan* persoonamuodon (*me*) *tulemme* sijasta, inkongruentti tyyppi *ne kulkee* jne. Persoonaprominien *mä* ja *sä* helsinkiläistyyppinen käyttö sekä painottomassa että painollisessa asemassa on vailla varsinaista murrepohjaa mutta näyttää nykyään leviävän muihin taajamiin ja maaseudullekin.

Olisi tarkoituksetonta pingottaa kielenhuollon tehtäviä niin, että tavoitteeksi pantaisiin ihmisten arkipuheen kirjakielistäminen tällaisissa kohdin. Ku-

kaan ei liene sellaista esittänytkään. Silti on selvää, ettei nykyinen tilanne ole kieliyhteisön kannalta paras mahdollinen. Kirja- ja puhekielen erilaisuus merkitsee sitä, että kaikki ihmiset joutuvat ennen aikuistumistaan opettelemaan kärkeasti katsoen vähintään kaksi suomen kielen koodia: ensimmäisen jo puhumaan oppiessaan, toisen vähitellen kouluaikanaan. Opettelu on tietysti sitä vaikeampaa, mitä enemmän tuo toinen koodi poikkeaa ensimmäisestä. Ilmeinen on toinenkin hankaluus: uutta koodia on sitä vaikeampi omaksua, mitä puhtaammin kirjallinen se on, ts. mitä vähemmän sen hallintaan saadaan valmennusta luonnollisissa puhetilanteissa. Näitä kahta vaikeutta ei saada varmaan koskaan voitetuksi kokonaan, mutta tietoisella kielenkäytön ohjailulla voidaan kynnystä yrittää madaltaa. Madaltamiseen näyttää olevan ainakin kaksi keinoa.

Toinen keino on se, että koetetaan jatkuvasti lähentää kirjakieltä puhekieleen. Keinolla on kyllä rajansa. Ei voida summassa määrätä, että kirjakielen normi on tästä lähtien oleva »me tullaan» pro (*me*) *tulemme*, »ne kulkee» pro *ne kulkevat*, »mun pyörä» pro (*minun*) *pyöräni*, »korkeeta maastoo» pro *korkeaa maastoa*. Semmoiset muutokset loukkaisivat ainakin nykyään liian monia kielenkäyttäjiä, joukossa myös sellaisia, jotka omassa puheessaan ovat joko kirjakielen tai murrepohjan vaikutuksesta tottuneet nykyisen kirjasuomen mukaisiin tyyppeihin. Muoto- ja lauseopin kokonaisjärjestelmän kannalta tällaiset suurtaajuiset muutokset voisivat sitä paitsi aiheuttaa järkytyksiä, joita ei ole helppo ennalta arvioida. Ja toteutuakseen ne joka tapauksessa vaatisivat vaivalloisen siirtymäajan, jonka jälkeen kaikki ennen muutosta kirjoitetut tekstit olisivat lukijan kannalta yhtä syvän kuilun takana kuin ruotsissa ne tekstit, jotka oli kirjoitettu ennen inkongruentin tyyppin *de går* yleistymistä aiemman *de gå* sijaan. Mutta vaikka tällaiset muutokset eivät näytäkään toteutuskelpoisilta, voi kirjasuomi monissa muissa kohdissa kyllä hyvin tehdä myönnytyksiä puhekielelle. Edellä oli jo puheena yksi myönnytys, kirjakielen oman järjestelmän kannalta sitä paitsi varsin tervetullut: se että abstraktityylin ja raskaiden lauserakenteiden sijaan otettaisiin tarmokkaasti mallia puhekielen ilmaisu-tavoista. Sellaisen irrallisen rakennetyypin kuin *saada tehtyä* hyväksyminen tähän asti suositellun tyyppin *saada tehdyksi* rinnalle ei kirjasuomen rakennusta varmaan liioin huojuttaisi, jos voidaan osoittaa, ettei muutos enää ole ristiriidassa itäsuomalaisenkaan tyyli-tajun kanssa. (Savolaissyntyinen Viljo Tarkiainen vastusti tätä rakennetta pontevasti Vir. 1908 s. 62—63 sekä itäsuomalaiseen kansankieleen että »yleiseen sivistyneeseen käytäntöön» vedoten.)

Lähentämisen varaa on kirja- ja puhekielen sanastossakin. Monien arkikielisten tai slangisanojen tiellä on tosin este, jota on vaikea dekreetein poistaa: ne tajutaan varsinkin äännerakenteensa erikoispiirteiden takia jollain tapaa leimautuneiksi, »epäasiallisiksi» ja sen tähden kartettaviksi neutraaleissa tyyllilajeissa. Mutta milloin tuollaista estettä ei ole ja arkikielisyys tuntuu edistä-

vän kirjakielen ilmaisutaloutta, sitä on aihetta pikemmin suosia kuin hylkiä. Näin on kielenhuollon käytännössä usein menestyksellisesti tehtykin: on suositeltu viralliseen käyttöön puhekielen sanaa *taksi* kömpelön ja asiallisesti harhauttavan »vuokra-auton» tilalle ja puhekielen sanaa *kontti* »containerin» tilalle — tässä tapauksessa jopa alan eräiden ammattimiesten vastustuksesta piittaamatta. Kieliyhteisön tabut, jotka tällaista hyväksymistä estävät, tuntuivat usein selittämättömiltä. Miksi esim. *myymälä*, *myyntipöytä* ja *arvosija* (*järjestysija*) olisivat parempia sanoja kuin *puoti*, *tiski* ja *ranki*, ja millä järkisyillä voitaisiin kannattaa talousopettajien perinnettä, jonka mukaan sana *vispilä* olisi huolellisessa kielessä korvattava *varpuvatkaimella*? Nämä esimerkit ovat kaikki nuorehkojen lainasanojen alalta, mutta samanlaisia tapauksia voidaan osoittaa kielen kotoisimmasta ydinsanastostakin. Jokin turha kahle tuntuu pidättelevän useimpia kirjoittajia käyttämästä esim. puhekielen sanoja *semmoinen*, *vallankin*, *aika* (»aika monissa tapauksissa») ja *päästä* (»viikon päästä»). Kirjoituksessa niiden tilalle pyrkivät *sellainen*, *varsinkin*, *melko* (tai *verraten*) ja *kuluttua* — moitteettomia sanoja tietysti nämäkin, mutta tuskin niin mainioita, ettei niitä edes vaihteeksi voisi korvata noilla tutuilla synonyymeillään.

Toinen keino kirja- ja puhekielen lähentämiseksi perustuu siihen, että spontaania puhekieltä on muutakin kuin se kaavattomin laji, jota edellä nimitin »arkipuheeksi». Jokapäiväiseenkin elämään sisältyy myös astetta tai paria muodollisempia viestintätilanteita, joissa osa arkipuheen keinoista pyrkii korvautumaan vähemmän arkisilla. Silloin puhe voi luontevasti läheta kirjakielistä ilmaisua, vaikkei sitä kokonaan tavoitakaan — täysi kirjakielisyys tajuttaisiin yhteyteen yhtä huonosti luontuvaksi kuin rennoin arkipuheisuuskin. Aivan mielivaltaista ei tuon kirjakielistymisen tapa ole; viime vuosisadan lopulta lähtien meille on kehittynyt jonkinlainen viljeltyneen puhekielen perinne, jota varsinkin sivistyneistö on pitänyt yllä. Tuntuu olevan täysi syy pitää tätä perinnettä arvossa ja välittää sitä mm. kouluopetuksen kautta niillekin uusien ikäluokkien jäsenille, jotka eivät ole sen tuntumaan päässeet koti- ja kasvuympäristössään. Tällaisesta puhekulttuurin vaalimisesta on ainakin yksi suoranainen etu: sitä kautta saadaan helpotetuksi nousevan polven siirtymistä taitoa ja kouliintumista vaativiin muodollisiin puhetilanteisiin. Niitähän ei nyky-yhteiskunnassa ole helppo kenenkään välttää, tahtoihan niistä pysyä erossa tai ei. Mutta samalla saavutetaan toinenkin etu: saadaan luoduksi siltaa, joka yhdistää arkipuhetta kirjakieleen ja helpottaa siten kirjallisen ilmaisutaidon oppimista. Saman tien tuo silta voi osaltaan estää puhe- ja kirjakieltä etäännyttä haitallisen kauas toisistaan. Joustavana välittäjänä se mahdollistaa arkipuheen ja kirjakielen vuorovaikutuksen, jossa kirjakieli voi omaksua arkipuheen piirteitä mutta varmaan myös arkipuhe kirjakielen piirteitä. Tällaisesta viljeltyneen puhekielen välitystehtävästä on saatu havaintoesimerkkejä mm. ruotsissa. Puhekielen monet sujuvat ilmaisukeinot ovat sitä kautta kiivenneet

siellä kirjakieleen. Ja toisaalta on useiden kirjakielen yhtenäisyyttä uhkaavien muoto-opillisten puhekielisyyksien rintama voinut puheestakin taantua, kun osa elävää puhekieltä on jatkuvasti pitänyt yllä tunnetta kirjakielisten muotojen luontevuudesta.

8.

Kielenhuollon yleiseksi periaatteeksi esitti Adolf Noreen kuusikymmentä vuotta sitten seuraavan: » — parasta on se, minkä kulloinkin yleisö käsittää tarkimmin ja nopeimmin ja mikä on esittäjän helpoin tuottaa.» Tämän periaatteen takana on se luonnollinen näkemys, että kieli on ennen kaikkea viestinnän väline. Samantapaisia ajatuksia ovat esittäneet muutkin teoreetikot Otto Jespersenistä ja Charles Ballysta alkaen. Lisiä ovat antaneet myös viime vuosikymmeninä entisestään kehittyneet viestintäteoreettiset käsitykset kielen luonteesta. Uranuurtajina voidaan pitää mm. G. K. Zipfiä ja Pierre Guiraud'ta, jotka ovat luonnollisista kielistä osoittaneet monia äänteiden ja sanojen esiintymistään sääteleviä säännönmukaisuuksia. Varsinaisen sysäyksen antoi kuitenkin C. E. Shannonin ja W. Weaverin informaatioteoria. Lingvistiseenkin keskusteluun ja sitä mukaa myös kielenhuoltoa koskeviin pohdintoihin se toi termodynamiikasta lainatun entropia-käsitteen ja sen eräänlaiseksi vastakohdaksi ajatellun redundanssi-käsitteen. Vanhastaan tuttu termi informaatio sai samalla uuden, teknisluonteisen merkityksen: sanoma sisältää sitä enemmän informaatiota, mitä vähemmän siinä on ennalta arvatavissa olevia aineksia. Tämä matemaattinen informaatioteoria on puolestaan vaikuttanut enemmän tai vähemmän selvästi moniin sosiologian ja kielipsykologian välimailla häilyviin viestintätapahtuman kaavakuviin. Kaikilta osin ei informaatioteoria ole niihin kyllä sopinut aivan hankauksetta. Sekavuutta on synnyttänyt varsinkin informaatio-termin uusi sisältö, josta semanttisemmin suuntautunut tutkimus on mielellään sanoutunut irti.

Zipfin ja Guiraud'n havaintojen tärkein merkitys kielenhuollon kannalta on varmaan se, että ne ovat avanneet entistä paremmin silmät sellaisille kielen universaaleille, joiden toteutumista voidaan myös tietoisella ohjailulla edistää. Erityisen tähdellinen on se Guiraud'n huomio, että sanojen pituus ja niiden käyttötaajuus pyrkivät olemaan kääntäen verrannolliset. Tästä tendenssistä ja sen tietoisesta edistämisestä mainitsin esimerkkejä kirjoitukseni edellisessä osassa (Vir. 3/1972 s. 292). Hiukan vaikeampi on jo soveltaa käytännön kielenohjailuun informaatioteoreettisia entropia- ja redundanssi-käsitteitä. Redundanssi, liikanaisuus, on oikeastaan ennustettavuuden mitta: sanoma on sitä redundantimpi, mitä helpompi siihen sisältyvät merkit on etukäteen päätellä niiden kombinoitumista säätelevien säännönmukaisuuksien perusteella. Tekstin redundanssin summittainen arvo taas on (W. L. Taylorin 1953 esittämän

menettelyn mukaan) ajateltu voitavan mitata siitä, kuinka helposti lukija pystyy täyttämään oikein aukot, jotka syntyvät, kun tekstistä tasavälein poistetaan siihen alkuaan kuuluneita sanoja. Ja ettei kyseessä ole merkityksetön suure, sen tuntuvat osoittavan koetulokset: mitä helpompi johonkin tekstiin tehdyt aukot on täyttää, sitä helpopolukuisemmaksi teksti tavallisesti koetaan. (Suomen oloissa saatuja koetuloksia on Osmo A. Wiio esitellyt kiintoisassa pioneerityössä, 1968 ilmestyneessä väitöskirjassaan »Readability, comprehension and readership».) Hiukan karkeistaen valaisen asiaa kahdella kuusisanaisella lauseella:

- 1) *Kaikki osanottajat lähtevät huomenna kotiin lentokoneella.*
- 2) *Vahinkojen korvaamiseksi ei ole ryhdytty toimenpiteisiin.*

Jos edellisestä lauseesta nyt pyyhitään yksi sana kerrallaan, havaitaan että lauseyhteys tarjoaa tuskin mitään viitettä sen ratkaisemiseen, mikä sana kulloinkin on poistettu. Ainoa pääteltävissä oleva on predikaatti *lähtevät*; se tai ainakin jokin lähimerkityksinen sana (*matkustavat, tulevat* tms.) tarjoutuu lauseyhteyden perusteella aika helposti. Lauseeseen sisältyisi siis varsin vähän redundanssia. Jälkimmäiseen lauseeseen tehtävät aukot sitä vastoin on helppo täyttää; valinta osune useimmiten joko tarkalleen alkuperäiseen sanaan tai ainakin hyvin lähimerkityksiseen. Lause olisi tämän mukaan erittäin redundantti. Pitäisikö helpopolukuisuuden nimessä nyt siis antaa ohje, että olisi suosittava 2. lauseen tapaisia lauseita ja kartettava 1. lauseen tapaisia?

Näin yksioikoisella ohjeella ei käytännössä toki selvitä; onhan runsaasti sellaisia ajatussisältöjä, joita on vaikea kuvitellakaan sanoitettavaksi muulla tapaa kuin 1. lauseen osoittamalla niukasti redundanttilla tavalla. Semmoisia tuntuvat olevan vallankin ne sisällöt, jotka välittävät vastaanottajalle informaatiota aivan sanan tavanomaisessa merkityksessä, ts. tietoa eivätkä pelkkää kielellistä joutokäyntiä. On selvää, ettei tekstin helpopolukuisuutta voida tällä linjalla edistää kovin pitkälle, ellei samalla tingitä siitä, että tekstillä on jotain sanottavaa lukijalle. Täysin aiheeton ei tuo redundanssin suosintaan tähtäävä ohje silti varmaan ole. Oikeastaan siinä voidaan nähdä uusi versio tyylitaidon tutusta neuvosta, jonka mukaan ilmaisuun on hyvä jättää jokin määrä väljyyttä: ylen puristeinen esitystapa varsinkaan uusista ja vaikeista asioista puhuttaessa ei tavoita lukijaa.

Noreenin viestinnällistä yleisnäkemyä eivät kuluneet vuosikymmenet ole juuri järkyttäneet. Hänen maanmiehensä Ulf Telemann on äskettäin kommentoinut Noreenin ja eräiden hänen hengenheimolaistensa ajatuksia seuraavasti: »Jos jätämme huomiotta, että Noreen usein tähdensi hiukan yksipuolisesti kielen tehtävää älyllisen sisällön välittäjänä, ovat nämä teesit jatkuvasti mainiona pohjana kielenhuollolle.» Juuri yleisyytensä takia tuolla näkemyksellä on kuitenkin myös puutteita. Jos puhujan tai kirjoittajan olisi aina helppointa tuottaa se, minkä kuulija tai lukija »käsittää tarkimmin ja nopeimmin»,

olisi viestintä varsin mutkatonta. Käytännössähän näin ei läheskään aina ole: usein juuri helppotajuinen ilmaisu vaatii puhujalta ja kirjoittajalta erityistä vaivannäköä. Ja joskus kielenhuollossa joudutaan esittämään sellaisiakin ohjeita (esim. uudissanoista tai oikeinkirjoituksesta), joiden noudattaminen voi alkuun olla kummankin osapuolen kannalta vaikeampaa kuin tukeutuminen entiseen. Ohjeen ainoa oikeutus on silloin siinä, että sen arvioidaan toteuduttuaan tekevän viestinnän pieneltä osalta siihenastista helpommaksi. Tuollaiseen ohjeeseen sisältyy aina riski: onhan mahdollista, että se ei saa kieliyhteisön kannatusta. Mutta jos ei tällaisia riskejä koskaan otettaisi, estyisi myös kielen kehitys tärkeiltä osin — »elävät kuvat» eivät pääsisi muuttumaan *elokuviksi*, eivät »kemialliset yhdistykset» *yhdisteiksi* eivätkä edes »obligatsioonit» *obligatioiksi*. Kukaan ei kai jälkeenpäin halua kiistää, että tietoisesti ohjattu muutos näissä ja lukemattomissa samanlaisissa tapauksissa on käynyt edulliseen suuntaan, ja kuitenkin siihen tottuminen on kerran merkinnyt kieliyhteisölle ylimääräistä ponnistusta.

Mikä sitten lopulta on puhujan (kirjoittajan) ja kuulijan (lukijan) kannalta »helppoa» ja mikä »vaikeaa»? Tähän kysymykseen ei ole vakiovastausta. Otan puheeksi vain yhden erikoistapauksen, rinnakkaismuotoisuuden ja kielenhuollon suhtautumisen siihen. Jossain mielessä on helppoa, jos saa kirjoittaa yhtä hyvin *ruuat* kuin *ruoat*, yhtä hyvin *laatikoita* kuin *laatikkoja*. Moni muistaa silti kokemuksestaan, että helppous voi kääntyä myös vaikeudeksi: jos kahden valinnaisen muodon välillä käy vahva ristiveto, se saattaa häiritsevästi tiedostua kesken kirjoitus- tai puhetilanteen ja suorastaan jarruttaa ilmaisen vapaata etenemistä. Jo tässä on yksi syy, jonka vuoksi rinnakkaismuotoisuuden karsiminen ja yhden muodon vakiinnuttaminen voi helpottaa. Kielenhuolto joutuu tällaisissa kohdin esittämään suosituksensa tapauksittain. Oikeinkirjoituksen rinnakkaismuotoisuus kai yleensä tajutaan häiritsevämmäksi, morfologinen tai syntaktinen valinnaisuus usein jo vähemmän häiritseväksi. Muutamat edellä puheena olleet esimerkit osoittivat, että morfologinen ja syntaktinen vapaa vaihtelu monesti on sidoksissa laajempaan järjestelmään ja että sitä on vaikea silloin poistaa mullistamatta koko järjestelmän perusteita. Juuri tällaisissa tapauksissa on toisintojen vapaa rinnakkaiselo nähtävästi »helppoin» ja siksi suositeltavin ratkaisu.

Noreenin tähdentämä ilmaisen ymmärrettävyyden vaatimus on niin selvä, ettei se enempää perusteluja kaipaa. On ehkä kuitenkin paikallaan huomauttaa Otto Jespersenin tavoin, että ymmärrettävyys on vasta minimiehto, joka »oikeakielisuuden» on aina ja joka tapauksessa täytettävä. Täysin ymmärrettävää voi olla esim. vieraskielisen kömpelö suomenkielinen puhe, samoin omakielisen hapuileva, töksähtelevä, anakoluuttinen ilmaisu, ja kuitenkin se ei tunnu vastaanottajasta enemmältä kuin ehkä siedettävältä. Kieltä osataan, kielen keinojen hallinta on silti vajaa: siitä tuo avuttomuuden vaikutel-

ma, joka tuntuu kohdistuvan pikemmin kielenkäytön esteettiseen kuin sen kommunikatiiviin ilmeeseen. Täysin ei kielensä keinoja hallitse kukaan, mutta selvää on, että noiden keinojen osoittaminen pitkälti yli pelkän ymmärrettävyyden vaatimusten kuuluu kielenhuollon alaan. »Vivahdusvaltaisesta oikea-kielisyydestä» puhui Oiva Joh. Tallgren-Tuulio terävässä esseessään »Kielikulttuuri» (Vir. 1930 s. 198—205), jossa hän veti esiin käteviä mutta helposti unohtuvia suomen kielen johto-opillisia, syntaktisia ja frascologisia piirteitä. Niiden viljelyssä ilmenevällä kulttuurilla hän ei sanonut tarkoittavansa Otto Mannisen tai Yrjö Jylhän kirjoittamaa suomea. »Tarkoitin tavallista arki-kieltä, joka meille jokaiselle on työkalu ja ase, joka on meitä tavallisia helsinkiläisiä lähellä, lähempänä kuin kynä tai edes oma käsi — kielen käytännöllisintä puolta.»

Viestintäteoreettinen näkemys kielestä ei siten sekään ole viisastenkivi, joka tuottaisi kaikissa suhteissa valmiin vastauksen kielenhuollon pulmiin. Mikä yhdeltä kannalta on viestinnällistä, ei toiselta kannalta ehkä olekaan, ja niin joudutaan jokaisessa ratkaisussa punnitsemaan yhteen erityyppisiä etuja ja haittoja. Ja mielessä joudutaan pitämään myös sitä, että kommunikatiivin funktion ohessa kielellä on muitakin tehtäviä. Äidinkieli on puhujalleen viestintä, mutta samalla se on osa hänen henkistä elinympäristöään: sitä kamaraa, jonka pohjalta hän paitsi viestii myös ajattelee, tuntee ja toimii ja jolta käsin hän hahmottaa maailmaa. Kuinka säilyttää tämän ympäristönkolkan kotoisen raikkaus, kuinka saada se entistä kotoisemmaksi ja raikkaammaksi? Siinä on yksi kielenhuollon ongelmista, ja jos sekin saa ratkaisunsa kaiken viestintä-tekni- sen ohjailun ohella, voi kielenhuollon katsoa täyttävän tarkoituksensa paremmin kuin tyydyttävästi.

Über die Aufgaben der finnischen Sprachpflege

Terho Ikonen

(Fortsetzung zu Nummer 3.)

5. Auf dem Gebiet der Satzlehre ist die Sprachpflege vielfach zu erfreulichen Ergebnissen gelangt. Eine der sichtbarsten Errungenschaften ist das Freiwerden der Wortfolge von der Inversion des Subjekts und Prädikats in Sätzen, die mit einer Verbalbestimmung oder einer koordinierenden Konjunktion beginnen. Desgleichen ist man davon abgegangen, das Hauptverb von zusammengesetzten Tempora und in Nebensätzen auch das finite Prädikat ans Satzende zu stellen. Diese und einige andere vom Verf. behandelten Veränderungen beruhen auf Tendenzen, die im Sprachbewusstsein bereits verborgen sind, aber leicht unbemerkt bleiben; der Ausdruck wird durch sie präziser gegliedert und leichter verständlich. Verf. behandelt ferner die vielgestaltigen Nominalkonstruktionen und Satzäquivalente des Finnischen.

6. Die Stellungnahmen zu Einzelfällen der Orthographie, Morphologie und Lexik streben allgemein gesagt ein Hauptziel an: die Brauchbarkeit der Sprache zu erhöhen. Das formen- und wörterweise erhaltene Mehr an Effizienz kann jedoch im Sande verlaufen, falls der Autor nicht imstande ist, grössere Ausdruckseinheiten als das Wort sie darstellt, in leichtverständliche Form zu bringen. Als Mass der Leichtverständlichkeit hat man u.a. die Länge von Wörtern und Sätzen bezeichnet, doch weist Verf. nach, dass die Schwierigkeiten vielfach tiefer liegen, in Tatbeständen, die nur indirekt durch die mittlere Länge von Wörtern und Sätzen widergespiegelt werden. Vor allem betont Verf. die Nachteile des substantivischen abstrakten Stils, der ausdruckslosen Prädikate und der zahlreichen Verbalsubstantive und der Nomina qualitat. Schwierigkeiten in der Syntax verursachen u.a. die Zwischen- oder Einschubsätze und die schweren, vielgliedrigen Subordina-

tionsverhältnisse mit ihren Attributanhäufungen, vor allem die sog. »linkslastigen« (left-branching, nach links ausgreifenden) Sätze.

7. Eigenstes Gebiet der Sprachpflege war von jeher die Sachprosa. Es gibt jedoch auch andere Kodes, z.B. die Alltagssprache, den Slang, die altertümliche Sprache. Durch Elemente u.a. dieser Kodes kann der Verfasser seine Aussagen nach seinen eigenen Intentionen stilisieren; auch die Sachprosa nämlich ist nicht reine »Sache«, sondern sie kann ausserdem verschiedenartige emotionelle Aufgaben haben. Ein aus einem fremden Kode entlehntes Element kann sich zum Vorteil der Sprache in der Sachprosa einbürgern, es kann aber auch eine Schwankung verursachen in den Grundlagen der Orthographie, Morphologie und Syntax und somit zum Nachteil für den Ausdruck werden.

Grosse Aufmerksamkeit schenkt der Verfasser der Polarität der finnischen Schrift- und Umgangssprache, die im Augenblick den Trend zeigt, eher betont als ausgeglichen zu werden. Das ist nicht bloss von Nutzen: es bedeutet ja u.a., dass die jungen Menschen, bevor sie erwachsen werden, wenigstens zwei voneinander stark abweichende Kodes erlernen müssen. Verf. erwägt für dieses Problem zwei gegensätzliche Lösungen. Die eine liegt darin, dass die Schriftsprache mehr als heute Besonderheiten aus der Umgangssprache übernimmt; die zweite beruht darauf, dass spontane Umgangssprache auch etwas anderes ist als nur besonders unschematische Alltagssprache. Die Annäherung der Schriftsprache an die Umgangssprache kann oft angebracht sein, doch liegt der Nachteil leicht darin, dass die umgangssprachliche Form lange das Ohr derer verletzen mag, die an kultivierte Sprache gewöhnt sind, und

ausserdem unerwartete Umwälzungen im Sprachsystem verursachen kann. Spontane Umgangssprache mit dem Blick auf die Schriftsprache zu pflegen erleichtert wiederum die Schulung der heranwachsenden Generation für formal anspruchsvolle Redesituationen, wodurch gerade der Kode weiter bekannt wird, dessen Bedeutung in der Gesellschaft ständig zunimmt.

8. Abschliessend erörtert Verf. die Möglichkeiten der Anwendung von Gesichtspunkten der Informationstheorie auf die Sprachpflege und weist nach, dass die Informationstheorie als solche nicht ausreicht, die Probleme der Sprachpflege zu lösen. Obwohl sich Verf. im Prinzip der

Anschauung anschliesst, die Adolf Noreen schon vor sechzig Jahren äusserte, wonach »das Beste das ist, was das jeweilige Publikum am genauesten und schnellsten begreift und was der Vortragende am leichtesten erzeugt«, ist er der Meinung, dass Verständlichkeit und Leichtigkeit des Ausdruckes nur Minimumforderungen sind. Aufgabe der Sprachpflege ist es, Ausdrucksmittel nachzuweisen, die weit über die Forderungen blosser Verständlichkeit hinausgehen. Schliesslich ist die Sprache ja neben der Kommunikation auch ein Teil der geistigen Umwelt des Sprechers, ein Teil jenes Bodens, von dem ausgehend er sowohl kommuniziert als auch denkt, fühlt und handelt und auf dem stehend er die Welt erfasst.